

(Ne)dasakymai libreto istorijoje: vieno svarstymo protokolo ir jo tuščių vietų pėdsakais

**(Un)delivered Words in the History of the Libretto:
Tracing Down the Report and Its Blank Spaces**

DALIA JAKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

dalia.jakaite@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-9956-249X>

Tais metais, kai spaudoje buvo publikuotos Vinco Mykolaičio-Putino romano *Sukilėliai* pirmojo tomo ištraukos (Mykolaitis-Putinas 1956a)¹, Juliui Juzeliūnui kilo idėja pastatyti šiuo kūrinio pagrįstą operą. Pasak Algirdo Jono Ambrazo, pirmieji *Sukilėlių* muzikos taktai datuoti 1956 m. spalio 18 d. (Ambrazas 2015: 117–121). Taigi prieš 70 metų, kompozitoriaus žodžiais tariant, prasidėjo šios operos „kryžiaus keliai“ (Juzeliūnas 2002: 145), o šiame procese jungėsi istoriškai patikimi 1863–1864 m. sukilimo atminties pėdsakai ir sovietinės pokario ideologijos spaudimas, jos diktuojamas socialinės tematikos fokusavimas ir nacionalinė libreto savastis, sovietinių institucijų draudimai ir kelias asmenybes siejantis kūrybinis procesas. Prie 1957 m. uždraustos operos (Komunistų partijos posėdis 1957: 68–75) savo dienoraščiuose Mykolaitis-Putinas vis

1 Pirmą kartą šis tomas išleistas 1957 m. (Mykolaitis-Putinas 1957a).

Received: 04/05/2026 **Accepted:** 03/06/2026

Copyright © 2026 Dalia Jakaitė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

grįždavo su nostalgija ir nuoskaudomis, išpažindamas kitų, netiesiogiai – ir savo paties baimę². 1973 m., jau po romanisto mirties, rašytoje Aleksandro Žirgوليو kalboje, išsamiai aptariant paskutinįjį Mykolaičio-Putino gyvenimo ir kūrybos etapą, ieškant romano neužbaigimo priežasčių ir keliant kitus klausimus, apie libretą visai neužsimenama (Žirgulis 1973: 85–86). Toks sprendimas gali būti visai suprantamas, Mykolaičio-Putino romano redaktoriui pasirinkus veikiau nutylėti nei sakyti netiesą ar beveik tiesą; juo labiau, kad opera tuo metu dar nebuvo įteisinta. *Sukilėliai* inscenizuoti tik 1977 m. spalio mėn. ir rodyti tik iki 1979 m. sausio mėn. (Ambrazas 2015: 131). Remdamasi Juzeliūno atsiminimais ir savo pačios tyrimais, operos nepastatymo priežasčių ieškojo Irena Kostkevičiūtė (Kostkevičiūtė 2003: 94–106), muzikologai. Šarūnas Nakas teigė: „[...] ta pati istorija, perkelta į sceną ir sustiprinta nepaprastai ekspresyvia Juzeliūno muzika, valdžiai buvo per stiprus dalykas“ (Nakas 2016). Nors pagrindine operos uždraudimo priežastimi Nakas laiko pačios muzikos modernumą, sunku būtų patikėti, kad Lietuvos TSR rašytojų sąjungoje (toliau – Rašytojų sąjunga), Lietuvos TSR kompozitorių sąjungoje (toliau – Kompozitorių sąjunga), Lietuvos TSR Valstybiniame operos ir baleto teatre (toliau – Operos ir baleto teatras) vykę gausūs libreto svarstymai būtų buvę tik pretekstas muzikai uždrausti.

1960 m., kūrėjams dar tikintis įteisinti operą, viename Kompozitorių sąjungos valdybos posėdyje Mykolaitis-Putinas pastebėjo: „Libretas buvo svarstytas daugelį kartų ir rimtai ir nerimtai. Rimčiausiai buvo svarstyta Rašytojų Sąjungoje“ (Libreto *Sukilėliai* svarstymas Kompozitorių sąjungoje³ 1960: 22). Toliau šioje publikacijoje ir pateikiamas šis, pasak romanisto, rimčiausias svarstymas, o tiksliau, Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomas Rašytojų sąjungoje vykusio svarstymo protokolo mašinraštis (Libreto *Sukilėliai* svarstymas Rašytojų sąjungoje⁴ 1957: 1–5). Nepaisant cituotos Mykolaičio-Putino pastabos, pats protokolas palieka ir gana dviprasmišką rimtumo įspūdį. Dokumentas šiandien yra viena iš galimybių rekonstruoti operos, o ypač libreto, istoriją, į ją pažvelgti per konkrečių jos autorių prizmę, tuo pat metu įdomus dėl to, ką

2 Pvz., vienas 1963 m. įrašas: „Jau bene treji metai guli Juzeliūno gera opera „Sukilėliai“ pagal mano romano libretą. Anais metais jau buvo paruošta rodyti, bet dėl kažkokių intrigų ir kai kieno baimės buvo sulaukyta. Maniau, kad šiųmetinių sukaktuvių proga ją pastatys. Tačiau taip ir liko Juzeliūno stalčiuje. O rodos jau buvom pataisę visas „klaidas““ (Mykolaitis-Putinas 1963: 123).

3 Toliau tekste bus vartojama santrumpa LS-KS.

4 Toliau tekste bus vartojama santrumpa LS-RS.

galima pavadinti nutylėjimu, kiek primenančiu anksčiau minėtą Žirgulinės kalbos atvejį. Galimai atsiradęs dėl formalių priežasčių (posėdis nestenografuotas), šis (nu)tylėjimas šiandien atrodo ir simboliškai, kaip XX a. 6-o dešimtmečio situacijai būdingas (ne)išsakymas, arba „nedasakymas“, cituojant Mykolą Sluckį (protokole žodis imtas į kabutes greičiausiai dėl šnekamosios kalbos).

Toliau – kelios pastabos apie istorinius ir fizinius šio svarstymo protokolo duomenis ir šios publikacijos parengimą. LS-RS protokole ranka taisyta tik Sluckio, tuo metu – Rašytojų sąjungos valdybos sekretoriaus, kalba. Protokolo pabaigoje – toks įrašas Sluckio ranka: „Pastaba: Kadangi nebuvo stenograf. protokolo tekstas neišsamus, netikslus, taip pat jis nėra atredaguotas“⁵. Pasisakymų posėdyje greičiausiai buvo daugiau, ypač turint galvoje pastabą protokolo pradžioje, kad apie „libreto atsiradimo istoriją“ papasakojo Mykolaitis-Putinas, apie „darbą su libreto autoriumi“ – Juzeliūnas. Tiksliai posėdžio ir paties protokolo data nepažymėta. Kad šis posėdis įvyko gegužės mėn., leidžia spręsti Juzeliūno atsiminimai (Juzeliūnas 1991: 33), o kad anksčiau nei gegužės 27 d. įvykęs Operos ir baleto teatro posėdis (Libreto *Sukilėliai* svarstymas Operos ir baleto teatro Meno tarybos posėdyje⁶ 1957: 28–39)⁷ – jame dalyvavusio Lietuvos TSR kultūros ministerijos atstovo Leono Kalvelio pastaba: „Šios operos libretas buvo svarstomas Rašytojų Sąjungoje, kur buvo iškelta daug pastabų ir buvo manoma, kad libretas su muzika suskambės kitame aspekto“ (LS-OBT 1957: 31). Tiesa, dėl LS-RS fiksuotos tuometinio vyriausiojo teatro dirigento Isajaus Altermano kritikos gali pasirodyti, kad anksčiau įvyko minėtas Meno tarybos posėdis. Tačiau jame Altermanas kritikavo kiek kitus dalykus⁸, o LS-RS paminėtas su pirmuoju Mykolaičio-Putino pasisakymo turiniu siejamas „ginčas, kad librete neteisingai pavaizduota rusų tauta“, greičiausiai nuskambėjo dar kituose pasitarimuose. Nors tuo metu jau būta kelių redakcijų, Rašytojų sąjungoje,

5 Sutrumpinimų reikšmė [kablelį įrašant rengėjai – Df] galėjo būti: *nebuvo stenograf.[uoto] protokolo[,] tekstas neišsamus* arba *nebuvo stenograf.[uota][.] protokolo tekstas neišsamus* (LS-RS 1957: 5).

6 Toliau tekste bus vartojama santrumpa LS-OBT.

7 Tą pačią dieną kaip ir posėdis, pasak Ambrazo, įvyko ir operos klavyro perklausa, kurioje dalyvavęs ir Sluckis (Ambrazas 2015: 123).

8 Kritikuotas nepakankamas dėmesys liaudžiai, tautų draugystei, pagarbos „broliškai lenkų tautai“ stoka. Drįsčiau teigti, kad išvados apie muzikinių perėjimų ir pauzių stoką ir pastaba, kad solistai priversti „rėkti ant labai aukštų gaidų“ (LS-OBT 1957: 29–30), buvo nukreiptos prieš tuometinei muzikos kultūrai pernelyg ekspresyvią, kitais požiūriais modernią Juzeliūno muziką.

tikėtina, svarstytas 4 veiksmų ir prologo mašinraštis (Mykolaitis-Putinas 1957b). Šiai publikacijai LS-RS protokolas parengtas pagal pirminį, netaisytą, mašinraščio variantą, išnašose nurodant Sluckio kalbos taisymus (ženklas → žymi, kaip tekstas ištaisytas), santrumpų reikšmės, korektūros klaidas; tekste esantis žodis „vyluojama“ ištaisytas į „viliojama“.

Protokolo pavadinimas iš pirmo žvilgsnio yra gana aiškus. Libreto autorystę sieti tik su Mykolaičiu-Putinu leidžia vien jau rašytojui priklausantis libreto autografas, tiksliau, keturių veiksmų be prologo libreto rankraštis (Mykolaitis-Putinas 1956b). Tačiau savo atsiminimuose Juzeliūnas pasakojo, kaip 1956 m. imtis libreto iš pradžių jis prikalbino rašytoją Aldoną Liobytę ir tik paskui į kūrybinį procesą įsitraukė Mykolaitis-Putinas (Juzeliūnas 2002: 145–146)⁹. Archyve išliko proza (su dainų citatomis) Liobytės rašytas libreto schemos, prologo ir 4 veiksmų autografas, ranka taisyto mašinraščio fragmentai (Liobytė 1956). Skaitant Liobytės rašytą libretą, galima matyti, kad nieko ypatingai naujo, palyginti su romanu, jame nėra. Vis dėlto neverta apeiti ir individualios žanrinės, siužetinės ar idėjinės atrankos. Tarkim, Liobytės libreto autografe daugiau dėmesio tenka žandarų Vachmistro (šis personažas ne kartą paminėtas ir LS-RS, kitoje libreto kritikoje; prie jo dar sugrįšiu dokumento komentare) manipuliacijoms ir jų demaskavimui, pačiai sukilimo temai ir skirtingam jo vertinimui, religiniam libreto siužeto aspektui¹⁰. Galbūt paskatinus Liobytę, III veiksmo II paveikslas ir Mykolaičio-Putino libreto autografe prasidėjo nuo katorgininkus bei rekrūtų gaudymą pašiepiančių Vachmistro kupletų (Mykolaitis-Putinas 1956b: 260, 261), kurie, kaip prisimena Juzeliūnas, kūrybinio darbo pradžioje libretisto skaityti „su dideliu vidiniu sarkazmu“ (Juzeliūnas 2002: 145–146). Veikiausiai būta ir kitų Liobytės parašyto teksto inspiracijų Mykolaičiui-Putinui, nemažą dalį teksto jau rašiusiam eiliuota kalba. Dvigubą libreto autorystę, nors

9 1956 m. kaip intensyvaus kūrybinio proceso pradžią liudija ir vienas Liobytės laiškas: „Parašė puikią dainą bosui (K.) pagal Putino eilių tekstą „Tėvyne mūs visų, maitintoja nualinta! Tu pašaukei mane, ir štai aš esu... Į tavo pelenus pažvelgt šurpu: ten kankinių šešėliai tvyla“ (Liobytė 1995: 134). Nuo Liobytės prasidėjusį kūrybinį libreto rašymo darbą liudija ir Mykolaičio-Putino autografo nuorodos į kažkurį ankstesnį (nors neaišku, kieno, nurodant tik lapų numerius) tekstą (Mykolaitis-Putinas 1956b: 237).

10 Perspėjimas Vachmistro kalboje: „Blogai, ponai, bus metežas! Lenkai ruošia sukilimą. O Paberžės filialistas kunigas Mackevičius – pirmos rūšies kurstytojas“; palyginus su Mykolaičio-Putino libreto autografu, labiau išplėtotas Antanui Mackevičiui skirtas Senio prašymas palaiminti (Liobytė 1956: 91–95, 104).

ir kiek paradoksalia formuluote, liudija įvairių libreto redakcijų tituliniai lapai¹¹. Atkreipti dėmesį į savotišką Liobytės (nu)tylėjimą LS-RS protokole skatina ir su libretu susiję drąsūs rašytojos pasisakymai. Kone utopinį bandymą išsiaiškinti draudimo aplinkybes liudija 1957 m. spalį Antanui Sniečkui adresuotas jos pareiškimas, įdomus ir dėl pačios libreto rašymo istorijos¹². Drąsių Liobytės pasisakymų būta ir anksčiau, pvz., oponuojant minėtam Altermanui:

Aš nesutinku su drg.[draugo] Altermano nuomone, kad masių scenos neišryškintos, kad bus vienoda reikšmė, jei liaudis bus operos finale. Nesutinku, kad turi būti draugystė su latviais, su lenkais, tai būtų istoriniai neteisinga, nes pats sukilimas ir žlugo, kad nebuvo kaimynų draugystės. Socialinis momentas su nacionaliniu elementu senovės lietuvių kovoje buvo neišskiriamas (LS-OBT 1957: 30–31).

Kitas klausimas, kiek šis svarstymas tikslus istoriškai, tačiau iš dalies artimą sukilimo vertinimą galima aptikti Mykolaičio-Putino romano rengimo medžiagoje, o visa tai leidžia spręsti apie ne tik dalykiškai, bet ir emociškai stiprų Liobytės santykį su šiuo darbu. Bandant įsivaizduoti, koks galėjo būti LS-RS nedetalizuoto pirmojo Mykolaičio-Putino pasisakymo turinys, į pagalbą ateina kur kas išsamesnis įrašas cituotame Operos ir baleto teatro posėdžio protokole. Prisipažindamas, kad pirmą kartą susidūrė su libreto kūryba, autorius (panašiai kaip romano tezėse ir pačiame romane) pabrėžė valstiečių vaidmenį „sukilimo priešaušryje“, t. y. 1861 m., kuriuos vaizduoja ir pirmasis romano tomas

11 Pvz., 1960 m. redakcijos antraštė: *V. M. Putinas / SUKILĖLIAI / 4 veiksmų 6 paveikslų su prologu / OPEROS LIBRETAS / Libreto siužetą pagal V. Mykolaičio-Putino to paties pavadinimo romano motyvus paruošė A. Liobytė | Tekstas V. Mykolaičio-Putino (Mykolaitis-Putinas 1960).*

12 „Iš pradžios nenorėjau sutikti. [...] prof. Mykolaitis, įžymus prozaikas ir dramaturgas, mano manymu, galėjo pats geriausiai su libretu susidoroti. Ir vis dėlto sutikau, norėdama padėti talentingam kompozitoriui sukurti operą ir sutaupyti laiko prof. Mykolaičiui, kuris tuo pat metu jau rinko medžiagą antram ‚Sukilėlių‘ tomui. Darbas buvo nelengvas jau vien dėl to, kad ‚Sukilėlių‘ I tomas dar neprivestas prie sukilimo (ryšium su tuo sunku ryškinti kunigo Mackevičiaus kaip sukilėlių vado vaidmenį), antra vertus – daugiaplanė romano medžiaga sunkiai davėsi pajungiamai vientisam sceniniam siužetui. [...] Iš to rašymo gal tik tiek naudos tebuvo, kad iš gausios romano medžiagos buvo atrinkta ir sukaupta krūvon tas, kas, mūsų manymu, buvo reikalinga libretui, kad paaikškėjo sceninis pavidalas – veiksmi, paveikslai, siužetinės herojų linijos. Suprantama, kad tokia prozinė pjesė operai netiko. Prof. Mykolaitis turėjo šią medžiagą perkurti ir savaip perdirbti, perteikdamas libretą baltomis eilėmis ir rimuotomis arijomis bei derindamas tekstą su muzikiniu operos sprendimu“ (Liobytė 1957: 5–6).

(LS-OBT 1957: 36). Ne mažiau įdomu būtų buvę išgirsti *Sukilėlių* vertinimą iš dramaturgų Viktoro Miliūno ar Jono Mackonio (LS-RS tik paminėtos pavardės), juo labiau, kad pastarasis – ir libretų autorius¹³. Lieka neaišku, ar įrašyti jų pasisakymų nematyta prasmės, ar jie ir nepasisakė.

Kuo įdomūs nenutylėti, tiesa, vidinės cenzūros galimai paveikti pasisakymai LS-RS? Rašytojo Alekso Baltrūno paminėtas „rusų klausimas jautrus“ iš esmės reiškė ne tiek klausimą, kiek baimės ir žinojimo persmelktą imperatyvą rusus vaizduoti teisingai, teigiamai ir nepaliekant jokių dviprasmybių. Kita vertus, šio prozininko kritika buvo gana nuosaiki. Savo pasisakymu jis, regis, bandė patvirtinti, kad šis „klausimas“ librete išspręstas tinkamai. Panašios pozicijos kaip Baltrūnas laikėsi ir Sluckis, teigdamas, kad autorius specialiai ir nekelia šios problemos. Tad, atsižvelgiant į šiuos pasisakymus, kiek paradoksaliai nuskamba frazė, kad Julijonas Lozoraitis (1957 m. Lietuvos TSR kultūros ministerijoje dirbęs teatro kritikas) sutinka su Baltrūno perspėjimu dėl Vachmistro („čia per Vachmistrą neva išjuokiama rusų tauta“). Pati frazė šiandien primena ir apie kitais atvejais pasireiškusių libreto kritikų atsargumą, kai dėl tam tikrų grėsmingų dalykų perspėjama nepaisant, kad panašaus išjuokimo gal visai ir nėra („neva“), tačiau kas nors galėtų jį įtarti esant. Turbūt aiškiausiai socialistinio realizmo principus posėdyje formulavo tuometinis Lietuvos TSR komunistų partijos centro komiteto Kultūros skyriaus vedėjas Vytautas Radaitis¹⁴. Dar aiškiau žinodamas, kaip viskas turi būti ir kaip į viską gali ar turėtų reaguoti žiūrovas, jis bandė numatyti grėsmę dėl bet kokio įtartino žodžio ar veiksmo. Panašūs perspėjimai (konkrečiu atveju – kad išjuokiamas Vachmistras nebūtų siejamas su rusų tauta) neliko be pasekmių. 1960 metų redakcijoje sumažintas rusų žandarų Vachmistro šaržavimas, įvesta gerojo, valstiečius užjaučiančio, rusų kareivio linija. Vis dėlto tai „neįnešė“ pakankamai aiškumo, kaip anksčiau minėtu *Pilėnų*

13 Vienas iš Jono Mackonio libretų – 1956 m. pastatytai Vytauto Klovos operai *Pilėnai*, kuri, anot Jūratės Katinaitės, „išpildė svarbiausią sovietinės istoriografijos interpretacijos schemą: lietuviai narsiai kaunasi prieš amžinus priešus (Vakarų / vokiečius), o jiems į pagalbą ateina „didysis brolis“ (rusų tauta, rusas didvyris ar Raudonoji armija), šiuo atveju – kunigaikštis Danyla“. Nors operos svarstymų, libreto redagavimo irgi būta, premjera „buvo entuziastingai sutikta“ (Katinaitė 2025: 154–156). Kaip matyti iš tolesnio LS-RS komentaro, abiem atvejais vienas svarbiausių buvo „rusų klausimas“, Klovos operoje, regis, išspręstas kiek aiškiau; kaip teigė Klova: „Jei nebūtų buvę Danylos, tai nebūtų buvę ir „Pilėnų““ (žr. *ibid.*: 155).

14 Pagal pokalbį su Juzeliūnu, Ambrazas mini ir vėlesnę Radaičio kritiką, nukreiptą prieš paskesnius kompozitoriaus darbus (Ambrazas 2015: 129).

atveju. Tiesa, gerojo kareivio siužetinė linija buvo ir romane¹⁵, tačiau galbūt dėl savo fragmentiškumo ir tik vėlesnio įtraukimo į libretą, palyginti su romanu, ji atrodo dar schematiškiau¹⁶. Tuo pat metu verta pastebėti, kad dėl atitinkamos žanrinės atrankos ar dėl kitų priežasčių librete ryškiau nuskambėjo ne tik panašios schemos, bet ir visai kitas turinio rakursas, tarkim, mintys nacionalinės savasties tema.

Dėmesio vertos ir LS-RS protokole fiksuotos pastabos apie dramaturginį libreto aspektą. Siekdamas pabrėžti literatūrinę libreto vertę (pastaba apie dramatinės ir lyrinės linijos sintezę), Baltrūnas tuo pat metu išsakė ir kritikos: libreto finale „dramaturginiu atžvilgiu“ pasigedo Katrytės (vienos svarbiausių operos veikėjų) tėvo¹⁷. Juzeliūnas, kaip matyti, buvo kitos nuomonės ir šį savo pasirinkimą siekė motyvuoti akcentuodamas emocinę libreto pusę, kitas ypatybes¹⁸. Nepaisant panašių, tarsi įprasto kūrybinio proceso sąlygomis vykusių, diskusijų, libreto taisymus iš esmės reguliavo vienus ar kitus reikalavimus suabsoliutinant ideologinė cenzūra. Įtraukti Kedulį į finalą ar ne – šis klausimas vėliau jau nebuvo esminis. Viena dažniausiai kritikuojamų libreto siužeto vietų, kuri nulėmė ir radikalius finalo pokyčius, buvo tai, kas pavadinta pernelyg „asmenine tragedija“ ir kas negalėjo tikti operos žiurovui (LS-OBT 1957: 35)¹⁹. Ne tik dramaturginiu, bet ir nacionaliniu požiūriu įdomus ir Sluckio perspėjimas, kad opera *Sukilėliai* nebūtų antra baleto *Sužadėtinė* laida. Pirmajam pokario baleto sezonui perstatytas Juozo Pakalnio baletas (Stasio Santvaro libretas) šiandien priskiriamas repertuaro

15 Romane kai kurie kareiviai nuplaktus baudžiauninkus užjautė prisimindami savo gimtinę, padėjo pabėgti Pranaičiui (Mykolaitis-Putinas 2002: 176).

16 Sutikęs su tuo, kad būta kareivių, kurie „nepritarė valstiečių malšinimui, užjausdavo valstiečius“, 1960 m. Mykolaitis-Putinas atkreipė dėmesį, kad į libretą įtraukė ir du teigiamus, valstiečius užjautusius kareivius (LS-KS 1960: 22). Tame pačiame posėdyje libretistui tvirtinant, kad atsižvelgta į tokius pagrindinius libreto trūkumus, kaip „sumenkintas“ Mackevičiaus vaidmuo, „izoliuota“ Lietuva ar „neteisingas“ rusų tautos vaizdavimas, ją siejant tik su carizmu, pasisakymo pabaigoje nuskambėjo ir Mykolaičio-Putino dienoraščiui artimos nuovargio intonacijos: „Jeigu draugai laiko, kad libretas netinkamas, nevykęs, reikia jį atidėti, aš nieko daugiau, kaip teksto autorius, negaliu padaryti“ (*ibid.*: 22–23).

17 Galima atkreipti dėmesį į kitus panašaus laiko Baltrūno pasisakymus, pvz., išsakant gana taiklią, ne tiek ideologiniais, kiek literatūriniais principais pagrįstą Sofijos Kymantaitės ir Liobytės pjesės *Paskenduolė* kritiką (Pjesės *Paskenduolė* svarstymas 1956: 5–6). Baltrūnas ir pats buvo kritikuotas dėl „idėjinio-meninio“ pobūdžio „klaidų“ (Sluckis 1957: 13).

18 Emociniu operos centru kompozitorius yra pavadinęs egzekucijų paveikslą III operos veiksmo, kuris (paveikslas) prasidėjo choro atliekama giesme „O motina žeme“ (Juzeliūnas 2002: 127).

19 Palyginti su 1957 m. redakcija, 1960 m. ypač išryškintas Minios balsas turėjo sustiprinti masių dalyvavimo ir sukilime, ir jo priešaušryje įspūdį (Mykolaitis-Putinas 1960: 48).

konjunktūrai ir ideologizacijai (Terleckaitė, Terleckas 2002: 46–49). Tad Sluckio palyginimas galėjo reikšti idėjiškai neutralų perspėjimą, kad dėl Katrytės ir Skrodskio susidūrimo operos libretas pernelyg nesupanašėtų su baletu. Kita vertus, minėtame balete šiandien įžvelgiama ir „lietuviško nacionalinio kolorito“ (Baranskaja 2019: 50). Literatūrinio požiūrio bandė neapeiti ir rašytojai Vacys Reimeris, Eugenijus Matuzevičius. Pastarojo primintos Skrodskio haliucinacijos – iš Mykolaičio-Putino romano bei libreto autografo atėjusi scena, išties pasižyminti sapno ar grėsmingo regėjimo vaizdų dinamika, tiek emociškai, tiek ir poetine įtaiga²⁰. Literatūriniu-dramaturginiu požiūriu įdomus dar vienas momentas. Sakyčiau, pagrįstą kritiką dėl personažų individualumo stokos ar knyginės leksikos išsakė Lozoraitis (tuo pat metu atkartodamas ir Altermano įsibaiminimą dėl rusų tautos vaizdavimo). Panašiai taiklios, gal netgi drąsesnės, libreto kritikos būta ir kituose libreto svarstymuose²¹. Tačiau pastabos dėl libreto buitiškumo pertekliaus ar individualumo stokos šiandien skamba disonansiškai – tarsi būtų visiškai laisvė rinktis raiškos formas ir nebūtų reikalavimo personažus abstrahuoti liaudiškumo ar panašia kryptimi. Paradoksaliai, gal net konfliktiškai savojo laiko atžvilgiu LS-RS protokole nuskamba ir Mykolaičio-Putino lūkestis, kad „nereikia meno kūrinyje ieškoti to, ko nėra“, libretisto siekis esąs pabrėžti meno autonomiškumą ir sąlygiškumą. Galima sakyti, buvo pageidaujama to, ką įgyvendinti buvo įmanoma irgi tik labai sąlygiškai ir kas iš esmės prieštaravo įprastiems cenzūros dėsniams. O jų realumą konkrečiu atveju rodo ir akivaizdūs libreto pokyčiai. Palyginti su autografu, libreto redagavimo istorijoje daugėjo buitinio realizmo scenų, sumažintas žandarų bei dragūnų vaidmuo, apkarpyti minėti Vachmistro kupletai²², mažėjo ir prieš juos nukreipto kovingumo. Beje, Kedulis sulaukė nemaža

20 „Chlopai slenka artyn, vis artyn. / Jų rankose vėzdai, šakės, kirviai! / Virš galvų blykčioja dalgiai, liepsnoja deglai. / Galicija! Galicija! / Chlopų maištas, ponų skerdynės! / Dega dvaras – mano dvaras – Bagynai! / Štai bernas jau moja basliu! / Jis smogs man į galvą! / Šalin! Ach! Pagalbos!“ (Mykolaitis-Putinas 1956b: 243).

21 Pvz., ištrauka iš solisto Alberto Zvicevičiaus pasisakymo: „Kaip tik choras pradėjo repetuoti šią operą, tai pirmas išpūdis susidarė ne koks, nes opera pasirodė per daug paprasta, be to, tekste maža poetiškumo. Operos žanre turi būti poetiškas tekstas. Daug buitiškumo II veiksmo tekste. Per daug užtęstas ginčas, kuris neparyškina visos operos dramaturgijos“ (LS-OBT 1957: 28–29). Dramatišką to meto atmosferą liudytų aplinkybė, kad spalio 1 d. repeticijoje dar dalyvavęs Zvicevičius (Operos ir baletų teatro diennas 1957b: 36) tais pačiais metais buvo suimtas ir nuteistas už pasipriešinimą sovietiniam režimui (žr. Vosilytė).

22 Vienas iš Vachmistro kupletų – „Eis įsiai prieš pūgą – vėją / Ginti matušką Rasieją“ (Mykolaitis-Putinas 1956b: 261) – 1957 m. redakcijoje pakeistas taip: „Eis įsiai prieš pūgą vėją / Ginti carą geradėją“ (Mykolaitis-Putinas 1957b: 151).

dėmesio ir viename, ir kitame svarstyme. Tai galėjo būti ir todėl, kad jis susijęs ir su vienu rizikingiausių klausimų librete – nuolat kritikuota religijos tema. Pvz., Mackevičiaus grasinimą, kad dėl išdavystės Kedulis bažnyčioje bus išvadintas Juda-išdaviku, kad miręs nebus palaidotas švęstoje žemėje, Katrytės tėvas priėmė rimtai, su nerimu ir baime. Ir nors panašūs dalykai romane pasakotojo aiškiai priskirti prietarams, librete atsirado stipresnė dviprasmybė, religinio gyvenimo aliuzijos suponuoja ir autentiškos tiesos įspūdį (Mykolaitis-Putinas 1957b: 34). Dėl šios ar kitos priežasties Kalvelis (LS-RS) pareikalavo duoti „aiškią Kedulio liniją“²³. Religijos kriterijus nuskamba ir Radaičio pasisakyme. Reikalaudamas, kad „Mackevičiaus susišauktų su šiomis dienomis“, čia pat perspėjo, kad jis nebūtų „kunigas su kryžiumi ir sutana“, o tai reiškia, kad sukilimo vadui būtų priskirta mažiausiai dviprasmiška iš liaudies kilusio kovotojo tapatybė. Šiuo atveju paradoksaliai verta sutikti ir su vėliau išsakyta kompozitoriaus Povilo Tamuliūno kritika, kad „Mackevičiaus – kunigo dar yra“, o ir Katrytė „per daug religinga“ (LS-KS 1960: l. 25). Kitaip tariant, verta pasidžiaugti, kad religinis aspektas bent iš dalies išsaugotas tiek verbalinėje, tiek muzikinėje operos plotmėje. Tai, kad Lozoraičiui (LS-RS) užkliuvo prologo ištęstumas, vertinti galima įvairiai. Muzikinio kūrinio režisūros požiūriu ši pastaba gal ir buvo pagrįsta. Tačiau įdomu tai, kad būtent prologe iškylanti ir su laisve siejama Simono Daukanto figūra²⁴ ir vėliau kritikuota Kalvelio²⁵. Ne visai aiški Radaičio mintis apie „nacionalinio momento“ ir „rusų vaidmens“ klausimų sąsają galbūt reikšė reikalavimą bet koki nacionalinį aspektą pirmiausia sieti su rusų tautos vaizdavimu, neignoruoti ir plačiau suvokiamos, libreto svarstymuose vis pasigendamos „tautų draugystės“. Šiam imperatyvui, atrodo, pakluso ir Matuzevičius, išsakęs lūkestį librete akcentuoti Baltarusiją ir Lenkiją. Šia linkme taisymai ir vyko. Vytautui Grivickui (Grivickas 1957: 11) patariant, į finalą buvo įtraukti bendroje kovoje dalyvaujantys baltarusiai ir lenkai²⁶. Beje, pasak Ambrazo, operos režisieriumi Grivickas

23 Aiškia savo poziciją Kalvelis pasižymėjo ir kituose panašaus laikotarpio pasisakymuose, pvz., net ir Kazio Kielos pjesėje *Atskalūnai* pasigesdamas antireliginės propagandos ir pan. (Pjesės *Atskalūnai* svarstymas 1956: 11).

24 „PETRAS (skaityto). Simonas Daukantas „Būdas senovės lietuvių“. Kunigas Mackevičius apie tai kalbėjo. (skaityto ir susimąsto) Laisvę mylėjo... Vergijos neapkentė...“ (Mykolaitis-Putinas 1957b: 1).

25 „Senovės lietuvių idealizavimas eina nuo Simono Daukanto „Senovės būdo““ (LS-OBT 1957: 31–32).

26 Iš 1960 m. redakcijos: „Rytoj susitiksime kartu su Sierakausku! / Baltarusius Kalinauskas jau veda. / Ir lenkai sukilo prieš carą! / Trauksim kartu su visais į bendrą kovą! / Mūs kraujas

buvo aprobuotas Juzeliūnui pareikalavus pakeisti Juozą Gustaitį (Ambrasas 2015: 125), kuris, kaip matyti, dar dalyvavo ir Rašytojų sąjungos posėdyje. O bent trumpam grįždama prie nacionalinio aspekto, noriu konstatuoti, kad operos kūrėjai jo ignoruoti nebuvo nusiteikę panašiai kaip ir religinio. Ir nors viename iš atsakymų Mykolaitis-Putinas siekė pabrėžti, kad Daukanto knyga librete yra tik tai, kas „kursto valstiečio sąmoningumą siekti geresnio rytojaus“ (LS-OBT 1957: 36), galima teigti, kad librete pasikartojantis „senovės lietuvių“ idealas įgauna ir tam tikro autonomiškumo, atsietumo nuo klasių kovos ar panašių idėjinių principų²⁷.

Įdomus ir retorinis Sluckio klausimas, kodėl sukilimo „idėjinė pusė“ „romane skamba tvirta gaida“, o librete – ne. Viena vertus, į tai atsakė pats Mykolaitis-Putinas, teigęs, kad pirmiausia pasirinko parodyti „sukilimo priešaušrį“ (anksčiau cituota mintis). Kita vertus, šio klausimo atgarsiai girdėti ir šiandieniniuose svarstymuose, kodėl, nepaisant siužetinio ar idėjinio bendrumo, libretas buvo kur kas labiau puolamas nei romanas. Griežtesnį libreto vertinimą Juzeliūnas siejo su istorinio laiko pokyčiais, pirmiausia, Vengrijos įvykiais (Juzeliūnas 2002: 145). Paminėjusi ir šią aplinkybę, Kostkevičiūtė atkreipė dėmesį ir į žanrinį aspektą. Pabrėždama „visų sceninės erdvės sandų žadinamą įtaigą“, ji teigė, kad „muzikinė dramaturgija vientisa emocine energija žodį paverčia“ labiau nei tyliai skaitomo romano žodis, kad valdžią išgąsdino pernelyg išraiškingai, kas būdinga muzikos kūriniui, nuskambantys „gimtosios žemės, laisvės apoteoze sugriaudėjantys masinių scenų chorai“ (Kostkevičiūtė 2003: 97). Išties pasitelkdamas draminiam kūriniui neišvengiamą teksto atranką ar pasikartojimus, operai parankų poetinį ritmą ar kitas ypatybes, libretas įgavo kur kas stipresnį, sovietinės kritikos dėmesį neatsitiktinai patraukusį dviprasmiškumo išpūdį, po-

keršto šaukia!“ (Mykolaitis-Putinas 1960: 48). Nepaisant šių ir kitų pakeitimų, Operos ir baletų teatro partinio biuro posėdyje 1961 m. nuspręsta, kad „libretas pataisytas nepakankamai“, o viena svarbiausių tokio sprendimo priežasčių, kaip pastebi Ambrasas, buvo „tautinio išsilaisvinimo momentas“ (Ambrasas 2015: 128).

27 Pvz., Petro žodžiai I veiksme: „Kas daryti? Visi Šilėnų artojai! / Tegul narsiai su priešais / Už laisvę ir žemę kovoja. / Ar prisimenat būdą senovės lietuvių? / Kaip jie laisvę godojo ir gynė, / Kaip narsa jiems liepsnojo krūtinė, / Kaip už laisvę aukojo jie kraują“; tiesa, „Ar prisimenat [...] aukojo jie kraują“ šioje 1957 m. redakcijoje ranka nubraukta (Mykolaitis-Putinas 1957b: 6); 1960 m. redakcijoje šis tekstas taisytas dar daugiau (žr. Mykolaitis-Putinas 1960: 5). Nacionalinio aspekto autonomiškumo galima įžvelgti ir romane, netgi pirmajame jo tome, pvz., Petrui ypač įsiminę Mackevičiaus žodžiai: „Aš kaip atpirkimo laukiu laisvės savo tautai“ (Mykolaitis-Putinas 2002: 213). Dar daugiau apie laisvę, siejant ją su socialiniais, nacionaliniais ir kitais klausimais, rašyta antrajame romano tome, jame ryškesnis ir prieš carizmo politiką nukreipto sukilimo naratyvas.

tencialiai formavusį ir alegorinę šio kūrinio prasmę. Pvz., sovietinį socialinės lygybės imperatyvą atitinkantis, į laisvę ir žemę nukreiptas romano kovingumas su tam tikra atranka ir pasikartojimais librete įgijo stipresnį, rizikingesnį nacionalinės sąmonės ir pasipriešinimo (prieš „maskolius“) turinį.

Iš LS-RS protokolo matoma kritika šiandien metonimiškai liudija ir bendresnę to laiko būklę. Svarstyme iškelti bent du (jei ne visi) aspektai, dėl kurių 1957 m. spalį opera ir buvo uždrausta. Teatro partinio biuro posėdyje konstatuota: „socialinio momento sąskaita iškelti nacionaliniai momentai, ko išdavoje prasikiša nacionalistinės tendencijos“, „neteisingai ir istoriniai nepakankamai iškeltas sukilimo vado Mackevičiaus vaidmuo“, „neteisingai ir perdėtai akcentuojami religiniai momentai“, „libreto tekste yra eilė abstrakčių žodžių ir frazių, kurios sukelia užuominas ir dviprasmiškumus“ (Operos ir baleto teatro partinio biuro posėdis 1957: 49). Ypač svarbus buvo pastarasis reikalavimas, apėmęs kone visus ankstesnius ir reiškęs būtent tą aiškumo, dėl „nedasakymų“ atsirandančių „dviprasmybių“ (LS-RS protokolo leksika) grėsmę. Tuo metu dar padaryta išvada, kad „neįnešus visų pirma į operos libretą esminių pataisų, premjeros leisti negalima“ (*ibid.*). Nepaisant libreto taisymų ir nepaisant to, kad operos repeticijos vyko iki pat spalio 24 d.²⁸, spalio 23–24 d. įvykęs Lietuvos TSR komunistų partijos centro komiteto posėdis operą pavadino „nacionalistiniu išpuoliu“ ir uždraudė ją statyti (Komunistų partijos posėdis 1957: 68–75). Priešingai nei LS-RS protokole, libreto autorystė vien Liobytei²⁹ veikiausiai priskirta dėl ideologinių sumetimų, pasirinkus apkaltinti ne tokį aukštą statusą visuomenėje turintį asmenį, ne valdžios pripažinto romano autorių.

Taigi toliau publikacijoje pateikiamas protokolas primena vieną iš daugelio tais metais vykusių svarstymų ir yra reikšmingas kaip to meto literatūrinio gyvenimo reprezentacija, suteikianti impulsą atkreipti dėmesį ir į kitus su šiuo įvykiu susijusius dokumentus, į kultūriniam XX a. 6–7-o dešimtmečių gyvenimui būdingas idėines bei emocines įtampas. Partiniams funkcionieriams ar kitiems kritikams iš libreto reikalaujant visiško aiškumo (jokių dviprasmybių), šis aiškumas buvo reglamentuotas pagal tam tikrus, kartais ir tik nutylėtus principus, taigi – vieną neaiškumą pakeičiant kitu.

28 Kaip rodo Lietuvos TSR Valstybinio akademinio operos ir baleto teatro operos darbo dieny-
nas, jos vyko nuo 1957 m. gegužės 20 d., kartais ir Juzeliūno bute (Operos ir baleto teatro
dienynas 1957a: 129–146; Operos ir baleto teatro dienynas 1957b: 2–68).

29 Ambrazas Liobyteį yra pavadinęs „labiausiai puolamu autorių trijulės asmeniu“ (Ambrazas
2015: 126).

V. MYKOLAIČIO-PUTINO LIBRETO „SUKILĖLIAI“ APTARIMAS³⁰

M. Sluckis, V. Putinas-Mykolaitis, L. Kalvelis, J. Juzeliūnas, R. Geniušas, J. Lozoraitis. Radaitis, Matuzevičius, Reimeris, J. Mackonis, Baltrūnas, J. Gustaitis, A. Liobytė, V. Miliūnas.

Atidaro drg.³¹ M. SLUCKIS.

V. MYKOLAITIS papasakojo libreto atsiradimo istoriją. Kilusį Operos ir Baleto teatre ginčą, kad librete neteisingai pavaizduota rusų tauta (drg. Altermano teigimas, kurį palaikė ir kiti draugai).

Juzeliūnas papasakoja apie darbą su libreto autoriumi.

J. Gustaitis informuoja, ką teatras dirba, kokiame stovyje šiuo metu operos sukūrimas yra teatre.

A. Baltrūnas Nekelia abejonių libreto meninė vertė. Kilo klausimas: sukilimo įvykiai, susidaro įspūdis, kilo ir vystosi tarsi šiame dvare, šiame kaime. Nesijaučia, kad tai didelė audra, kuri apėmusi plačias žmonių mases, didelius plotus. Nereikia asmeninių³² siužetinių pataisymų – tereikia, kad Mackevičius Skrodskio dvare pultų, o ne gintųsi, išdėstytų, kad liaudis kyla visuose kraštuose ir neišvengtų pralaimėjimo.

Rusų klausimas jautrus. Bet mechaniška būtų įvesti teigiamą rusų veikėją. Tereikia, kad Mackevičius demaskuotų žandarą, kad jis neatstovauja rusų tautai, bet yra tik savo įrankis.

Dramaturginiu atžvilgiu pasigenda paskutiniame paveiksle tėvo.

L. Kalvelis [G]ausumas paveikslų suskaldo visumą į smulkius gabalėlius. Dalis tų gabalėlių jau žinomi iš kitų mūsų originalių scenos veikalų. Prologas epizodinio pobūdžio; jis atitrauktinis. Pirmajame veiksmo duoti Katrytės ir Petro temą sodresnę, romantiškesnę, kad ji toliau atlieptų visame librete. Mackevičiaus žodžiai (arijoje) per daug abstraktūs. Susidaro įspūdis, kad Petras veda sukilimą, o Mackevičius ne kovoja, o deklamuoja. Tačiau veiksmo Vachmistras paleidžia sugautą Katrytę. Reikia duoti aiškią Kedulio liniją. Kas jis – išdavikas?

30 Lietuvos TSR rašytojų sąjungoje vykusio Vinco Mykolaičio-Putino libreto *Sukilėliai* aptarimo protokolas [mašinėraštis], LLMA, f. 34, ap. 1, b. 457, l. 1–5.

31 drg.[draugo]; taip pat ir toliau

32 Turėtų būti „esminių“.

Suprato savo klaidą? Paskutinis paveikslas labai trumpas, epilogiškas. Gal tai ir yra epilogas? Parodyti Kedulį šioje scenoje.

Eug. Matuzevičius nesutinka, kad čia libretas mozaika, kad neturi vienos pagrindinės linijos. Kondensuotas libretas. Eilė ryškių veikėjų. Skrodskis! Puiki jo haliucinacijų scena. Ryškus Kedulis. Jį išvesti iki galui, kaip tragišką asmenybę. Duoti akcentus, kad pasijustų fonas, kad sukilimas vyksta ne vien Bagynų dvare ir jo apylinkėse. Paminėjimas Baltarusijos ir Lenkijos duotų platų įvykių foną!

A. Baltrūnas dėl pabaigos sako, kad reikėtų ją paduoti stipriau, nuleisti uždangą ten, kur veiksmas baigėsi – Katrytės mirtimi.

J. Lozoraitis kelia operinės, libreto dramaturgijos klausimą. Tai nėra dramos kūrinys, bet ir čia turi būti (1863 m. įvykiai!) dramtizmas, dideli konfliktai, ryškūs personažai. Per ilgą kompoziciją. Pirmame paveiksle susirėmimas su Pšemickiu, su Skrodskiu lengvi; jie turėtų būti smarkesni, gal net su krauju. Pirmieji du veiksmas ir prologas, atrodo, labai ištęsti. Siužetas schematiškai supintas. Katrytės tema sena, tipinga baudž.³³ laikotarpio iliustracija. Nėra individualaus priėjimo, individualių žmonių pavaizdavimo. Net Petras kreipiasi į žmones „knyginiais“ žodžiais. Mendelis – tradicinis žydas smuklininkas. Sutinka su drg. Baltrūnu, kad čia per Vachmistrą neva išjuokiama rusų tauta; neteisina, kad veiksmas lokalizavosi Bagynės³⁴ dvaro apylinkėse. Pabrėžti kenčiančios liaudies (lietuvio, žydo, ruso, lenko) solidarumą. Šiuo metu, sako drg. Lozoraitis, libretas sausokas, jis mažai kelia emocijų.

Baltrūnas polemizuoja su drg. Lozoraičiu, sakydamas, kad autorius kaip tik rado įdomią sintezę dramatinės ir lyrinės linijų.

V. Reimeris sako, kad libretas sukurtas tvirtai, kad jis kompozitorių gali uždegti. Pilnai sutinka su pirmuoju A. Baltrūno pasisakymu dėl sukilimo vietos lokalizavimo. Nauju, mūsų žvilgsniu pažiūrėti į įvykius. Prieš mechaniską teig.³⁵ rusų tautos atstovo įvedimą į libretą.

J. Lozoraitis paaiškino kai kurias savo pozicijas.

J. Gustaitis sutinka su drg. Baltrūno pastabomis – nebūtų vietinis konfliktas. Sutinka su daugeliu drg. Lozoraičio minčių. Libretas įgavo aprašomąjį pobūdį. Libretas turėtų būti lokoniškesnis³⁶, nes daug ką atskleis muzika.

³³ *baudž.*[baudžiavos]

³⁴ Turėtų būti „Bagynų“.

³⁵ *teig.*[teigiamo]

³⁶ Turėtų būti „lakoniškesnis“.

Juzeliūnas paaiškino savo poziciją, kodėl jis siekė³⁷, kad visa krūva detalių, veikėjų nepateko į libretą, opera nėra įrodinėjantis, nėra istorijos veikalas, o yra emocijų šaltinis! Libretui svarbu emocinė libreto pusė. Nesutinka, kad finale pasirodytų Kedulis.

V. Radaitis sako, kad būtų paika reikalauti meno kūrinys istorizmo, bet iš kitos pusės drg. Juzeliūnas davė suprasti, kad istorizmo negalima reikalauti. Meninis veikalas kelia mintis, jausmus. Kokias mintis, jausmus kels šis veikalas šiandien? Receptų nereikia duoti. Bet reikia pagalvoti, kad žiūrovas išėjęs iš spektaklio aiškiai žinotų, kad Vachmistras nėra rusų tauta, jo dainuška nėra rusų tautos daina. Pagalvoti, kaip skambės Mackevičiaus monologas – arija! Pagalvoti, kad Mackevičiaus susišauktų su šiomis dienomis – jis revoliucinis demokratas, idėjiškai tvirtas žmogus, o ne kunigas su kryžiumi ir sutana. Užakcentuotas socialinis momentas. Tas gerai. Nacionalinio momento pagr.³⁸ klausimas čia yra rusų vaidmuo. Jį reikia librete peržiūrėti, kad nebūtų dviprasmiškumų.

M. Sluckis kalba, kad veikale autorius nekelia rusų tautos problemos³⁹. Jis šalimais praeina⁴⁰. Čia buvo kalbama apie „nedasakymus“ meno veikale. Tai gerai vaizduojant veikėjus ir jų likimus. Bet čia 1863 m. sukilimas⁴¹. Čia „nedasakyma“ negali būti. Sukilimo idėjinė pusė turi suskambėti librete aiškiai ir nedviprasmiškai; kuri romane skamba tvirta gaida⁴². Akcentuoti⁴³ sukilimo požymius dar todėl, kad nebūtų antra „Sužadėtinės“ laida, kad nesigautų tipingas parapijinis vaizdelis apie dvasininką⁴⁴ ir jo viliojamą merginą. Mackevičiaus paveikslą pagilinti! Tąsyk jis gal iškiltų į pirmą planą, o sukilimo tema suskambėtų librete pirmuoju smuiku. Atkurti tai, kas buvo anuomet⁴⁵, būtinai reikia.

V. Mykolaitis-Putinas sako, kad nereikia meno kūrinys ieškoti to, ko nėra, o svarstyti tai, kas yra! Daugelis kalbėjusių išleido iš akių, kad čia libretas, tekstas bus dainuojamas. Negalima nešti plikas tezes, kurios operoje neskambės, sukels tik juoką. Atsižvelgė į sąlyginę operos žanrą! Sutinka, kad Mackevičius čia per

37 Turėtų būti „ko jis siekė“.

38 pagr.[pagrindinis]

39 Taisyms ranka: *veikale autorius nekelia rusų tautos problemos* → *veikale autorius specialiai nekelia rusų tautos problemos*.

40 Taisyms ranka: išbraukta *ji šalimais praeina*.

41 Taisyms ranka: *čia 1863 m. sukilimas* → *čia 1863 m. sukilimo apibūdinimo klausimas*.

42 Taisyms ranka: *kuri romane skamba tvirta gaida* → *taip, kaip ji skamba romane*.

43 Taisyms ranka: *Akcentuoti* → *Būtina akcentuoti*.

44 Taisyms ranka: *vaizdelis apie dvasininką* → *vaizdelis apie dvarininką*.

45 Taisyms ranka: *kas buvo anuomet* → *kas buvo romane*.

menkai pavaizduotas lyginant su romanu, bet kitaip nebuvę galima. Paaškina, kodėl yra reikalingas prologas. Nesutinka, kad ekspozicija yra ištęsta. Sutinka, kad reikia meno veikale kartais ir deklaratyvių pareiškimų, jeigu jie vietoje, jeigu jie žadina emocijas. Sutinka, kad⁴⁶ sukilimo foną išplėsti, leisti pajusti, kad tas⁴⁷ platesnis reiškinys. Sutinka, kad Mackevičiaus tekstas būtų labiau puolamojo pobūdžio, bet plačiau apie jo santykius su revol.⁴⁸ demokratais čia nieko neišeis. Reikėtų pagalvoti dėl Kedulio pasirodymo paskutiniame paveiksle. Nesutinka, kad čia yra mechaniškai sujungti gabalai, kad čia kompoziciniai palaidas veikalas.

M. Sluckis taria, jog dėl svarbiausių momentų, atrodo, susitarta, prieita vieningos nuomonės⁴⁹.

SANTRUMPOS

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LLTI BR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštnas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

ŠALTINIAI

Libreto *Sukilėliai* svarstymas Kompozitorių sąjungoje 1960. Lietuvos TSR kompozitorių sąjungoje vykusio Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libreto aptarimo protokolas [mašinėraštis], LLMA, f. 21, ap. 1, b. 237, l. 22–26.

Libreto *Sukilėliai* svarstymas Operos ir baleto teatro Meno tarybos posėdyje 1957. Lietuvos TSR Valstybinio akademinio operos ir baleto teatro Meno tarybos posėdžio protokolas [mašinėraštis], LLMA, f. 97, ap. 1, b. 148, l. 28–39.

Libreto *Sukilėliai* svarstymas Rašytojų sąjungoje 1957. Lietuvos TSR rašytojų sąjungoje vykusio Vinco Mykolaičio-Putino libreto *Sukilėliai* aptarimo protokolas [mašinėraštis], LLMA, f. 34, ap. 1, b. 457, l. 1–5.

Liobytė Aldona 1956. Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libretas. Variantai [autografas, mašinėraštis], LLMA, f. 103, ap. 1, b. 1.

Mykolaitis-Putinas Vincas 1956a. „Sukilėliai. Kovų dėl žemės ir laisvės vaizdai. 1861–1864 m. I tomas. Gana to jungo“, *Pergalė*, Nr. 5, 7–65; Nr. 6, 14–60; Nr. 7, 18–44; Nr. 8, 10–62; Nr. 9, 5–71.

⁴⁶ Praleista „galima“.

⁴⁷ Turėtų būti „tai“.

⁴⁸ *revol.*[revoliuciniai]

⁴⁹ Taisyman ranka: *atrodo, susitarta, prieita vieningos nuomonės* → *atrodo, galima bus susitarti, priėti vieningos nuomonės*.

- Mykolaitis-Putinas Vincas 1956b. Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libretas [autografas], LLTI BR, f. 59, b. 186.
- Mykolaitis-Putinas Vincas 1957a. *Sukilėliai: Kovų dėl žemės ir laisvės vaizdai*, t. I: *Gana to jungo*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Mykolaitis-Putinas Vincas 1957b. Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libretas: 4 veiksmas, 6 paveikslas su prologu [mašinraštis su autoriniais taisymais], LLTI BR, f. 59, b. 188/1.
- Mykolaitis-Putinas Vincas 1960. Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libretas: 4 veiksmas, 6 paveikslas su prologu [mašinraštis], LLMA, f. 342, ap. 5, b. 1583.
- Mykolaitis-Putinas Vincas 1963. Dienoraštis [autografas], VUB RS, f. 180, b. 4, sąs. 2.
- Mykolaitis-Putinas Vincas 2002. *Raštai*, t. 6, kn. 1: *Sukilėliai: Kovų dėl žemės ir laisvės vaizdai. 1861–1864: I. Gana to jungo*, Vilnius: Vaga.

LITERATŪRA

- Ambrazas Algirdas Jonas 2015. *Julius Juzeliūnas: gyvenimo ir veiklos panorama, kūrybos įžvalgos*, Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga, Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- Baranskaja Skaidrė 2019. „Nacionaliniai baletai ir tautos tapatybė“, *Krantai*, Nr. 1, 50–53.
- Grivickas Vytautas 1957. Rekomendacijos, kaip taisyti Juliaus Juzeliūno operos „Sukilėliai“ libretą [autografas], LLTI BR, f. 59, b. 193.
- Juzeliūnas Julius 1991. Operos *Sukilėliai* svarstymai [autografas], LLMA, f. 260, ap. 1, b. 170, l. 33.
- Juzeliūnas Julius 2002. *Julius Juzeliūnas: Straipsniai. Kalbos. Pokalbiai. Amžininkų atsiminimai*, sudarė Algirdas Jonas Ambrazas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Katinaitė Jūratė 2025. „Ideologijos įkaitė. Lietuvos istorija sovietmečio operose Valstybiniame akademiniam operos ir baleto teatre“, in: Helmutas Šabasevičius, Rūta Stanevičiūtė, Jūratė Katinaitė, Daiva Šabasevičienė, *Ugnis ir tikėjimas. Lietuvos istorija ir mitologija operos scenoje*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 128–174.
- Komunistų partijos posėdis 1957. Lietuvos TSR komunistų partijos centro komiteto posėdyje vykusio Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libreto svarstymo protokolas [mašinraštis rusų kalba], LYA, f. 1771, ap. 191, b. 368, l. 68–75.
- Kostkevičiūtė Irena 2003. „Kaip buvo rašomi „Sukilėliai““, *Metai*, Nr. 1, 94–106.
- Liobytė Aldona 1957. Pareiškimas dėl Juliaus Juzeliūno operos *Sukilėliai* libreto [mašinraštis], LLMA, f. 260, ap. 1, b. 170, l. 5–6.
- Liobytė Aldona 1995. *Šmaikščioji rezistentė Aldona Liobytė: Publicistika, laiškai, atsiminimai*, sudarė Rūta Saukienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Nakas Šarūnas 2016. [garso įrašas], Lietuvos radijo laidų ciklas „Juzeliūno pasaulis“. Ketvirtoji laida. Biuro nutarimas, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013500523/juzeliuno-pasaulis-2016-12-27-12-10>.
- Operos ir baleto teatro dienynas 1957a. Lietuvos TSR Valstybinio akademinio operos ir baleto teatro operos darbo dienynas [autografas], 1957 m. gegužės – rugpjūčio mėn., LLMA, f. 97, ap. 1, b. 74, l. 129–146.
- Operos ir baleto teatro dienynas 1957b. Lietuvos TSR Valstybinio akademinio operos ir baleto teatro operos darbo dienynas [autografas], 1957 m. rugpjūčio – spalio mėn., LLMA, f. 97, ap. 1, b. 81, l. 2–68.

- Operos ir baleto teatro partinio biuro posėdis 1957. Lietuvos TSR Valstybinio akademinio operos ir baleto teatro partinio biuro posėdžio protokolas [mašinėraštis], LYA, f. 7762, ap. 2, b. 1, l. 49.
- Pjesės *Atskalūnai* svarstymas 1956. Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos dramaturgų sekcijos posėdžio protokolas, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 211, l. 11–15.
- Pjesės *Paskenduolė* svarstymas 1956. Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos dramaturgų sekcijos posėdžio protokolas [mašinėraštis], LLMA, f. 34, ap. 1, b. 211, l. 5–7.
- Sluckis Mykolas 1957. Pastabos apie lietuvių prozą [mašinėraštis], LLMA, f. 34, ap. 1, b. 457, l. 6–29.
- Terleckaitė Jūratė, Terleckas Vladas 2002. „Kitokia Lietuvos baleto pokarinės istorijos projekcija“, *Krantai*, Nr. 2, 46–51.
- Vosylytė Jūratė. Albertas Zvicevičius, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/albertas-zvicevicius/>
- Žirgulyš Aleksandras 1973. *Paskutinis baras. V. Mykoliaičio gyvenimo ir kūrybos paskutinis dešimtmetis* [autografas], LLMA, f. 188, ap. 1, b. 323, l. 79–174.